

dervenaria 1981, *Idaea ibizaria*, koje su vrste bile prihvaćene, ali *Perizoma flavosperciata*, *Eilema torsteni* i *E. iberica* nisu uvrštene u popis Karsholt & Razowski, 1996. Još je manje sreće bio s opisom nove podvrste *tridentina* od *Erebia calcarius*, koja ne seže tako daleko na zapad, nego se radilo o najraširenijoj vrsti *E. cassioides*.

Sastavio je vrlo lijepu i uređenu zbirku Macrolepidoptera u nekoliko velikih ormara, koja može biti ures svakoga muzeja. Vodio je točan dnevnik i kartoteku svega o čemu je čitao i pisao. No osim suhog materijala izradio je nekoliko mikroskopskih preparata od *Brenthis ino* iz Norveške sa samo 13 kromosoma haploidno i to metodom parafinskih rezova u "domaćoj proizvodnji", ali tako savršeno da se nisu razlikovali od preparata izrađenih u nekom biološkom institutu. No jedna od najvećih zasluga von Mentzera bila je da se na prijedlog recenzenta otputio u istočne Pireneje, da sakupi nekoliko dodatnih primjeraka nove vrste *Leptidea reali*, da bi se mogla do kraja iscrpno opisati, u prvom redu zbog još nepoznatih genitalija mužjaka, ali i nedovoljno opisanih ženskih organa, čime je bila obavljena iscrpna deskripcija (Lorković, 1993). I od nekoliko primjeraka te lovine izradio je također mikroskopske preparate, ali su za proljetnu generaciju leptiri bili već prestari, pa mejotičke metafaze nisu više bile dovoljno razgovjetne. Kad mi je zadnjiput pomagao iznijeti prtljagu u Stockholmu nismo pomislili da se zadnji put vidimo. Njegovo ime bit će zauvijek upisano u zbirka leptira.

Z. Lorković, Zagreb

OSVRTI

BOOK REVIEWS

PILLER, Mathias et MITTERPACHER, Ludovicus: *Iter per Poseganam Slavoniae provinciam mensibus Junio, et Julio Anno MDCCLXXXII. Budae. Typis Universitatis Anno MDCCLXXXIII. 147 pp. Tab. I-XVI.*

PILLER, Matija i MITTERPACHER, Ljudevit: *Putovanje po Požeškoj Županiji u Slavoniji 1782. god. S latinskog preveo i priredio: dr. Stjepan SRŠAN. Životopisi M. Pillera i Lj. Mitterpachera: Snježana PAUŠEK-BAŽDAR. Osijek, 1995. Matica Hrvatska Požega i Povijesni arhiv u Osijeku. 225 str.*

212 godina nakon objave izvornika na latinskome jeziku pojavio se njegov prijevod na hrvatskom. To je, zapravo, ponovno objavljivanje cjelovitog latinskog teksta s paralelnim prijevodom na konvergentnim stranicama. Latinski je tekst složen današnjom grafijom te su izdavači i prevoditelj vjerojatno imali razloga za takav postupak umjesto za kopiranje odnosno kliširanje izvornih stranica što bi sigurno bilo jednostavnije i svakako sigurnije radi mogućih pogrešaka, a možda i jeftinije. Taj je postupak obavljen uglavnom uspješno, iako nije bez manjih pogrešaka. Objavljivanje oba teksta oslobađa čitatelja od traženja danas zaista rijetkog izvornika i omogućava mu ne samo lakše praćenje cjelokupnog sadržaja, nego i da uopće može ustanoviti o čemu se radi, što će obrazložiti u nastavku. Te činjenice dovoljno ukazuju na obimnost i složenost ponovnog objavljivanja tog klasičnog djela što zaslužuje svaku pohvalu. Stoga je točno kad izdavači kažu „da ćemo s ponosom, radošću i koristi čitati ovu knjigu“.

Knjiga je, dakle, putopis o putovanju po području stare Požeške Županije (s kartom na ovitku) od 20. lipnja do 5. kolovoza 1782. godine. U posveti svog djela Antunu JANKOVIĆU (1728-1788), velikom županu požeškom (1770-1785), isusovci M. PILLER profesor prirodopisa, te Lj. MITTERPACHER, profesor poljoprivrede na Kraljevskom sveučilištu u Budimu, izvještavaju ga o poduzetom putovanju. Razlog putovanja bio je istražiti pojavu čudnovate vatre koja se pojavljivala više puta kroz tri godine od 1779. do 1781. godine u Eminovcima (Eminovac) kraj Požege. Oni su, doduše, priznali da nisu uspjeli pronaći pravi uzrok pojavi vatre, ali su brojnim drugim zapisima ostavili povijesno svjedočanstvo o stvarnim prilikama u gradovima i selima, o ljudima i njihovim običajima te o biljkama, životinjama i sastavu tla u Slavoniji u drugoj polovini 18. stoljeća. S obzirom na tako raznoliki sadržaj, ovdje ću se ograničiti samo na one dijelove knjige koji se odnose na kukce.

Kukci se spominju na šest mjesta (Čepin-Tenja, Požega, Velika, Daruvar, Cernik-Druganovac i Stražeman) s ukupno preko 160 taksona, od toga najviše kornjaša (oko 130), zatim leptira (31) i cvrčaka (5). Kukcima su, osim opisa, posvećeni i crnobijeli crteži na 6 od 16 tabli. Nažalost, reprodukcije crteža kukaca u prijevodu knjige izgubile su na jasnoći, tako da manje mogu poslužiti pri determinaciji od tabli u izvorniku.

Determinacija kukaca na temelju opisa i crteža iz knjige zahtijeva dosta strpljivosti i dobra pomagala (priručnike, zbirke). Autori ne svrstavaju kukce ni u redove ni u porodice, tek ih opisuju po nekom svom redosljedu skupina: kornjaši - cvrčci - leptiri. Time su, zapravo, pomiješali hemimetabolne i holometabolne kukce, no s obzirom na vrijeme nastanka djela to ne bi trebalo strogo ocjenjivati. Opisi pojedinih vrsta često ne daju dovoljno potrebnih i jasnih podataka. To se vidi i po tome što su tri vrste kornjaša (*Buprestis flavo-fasciata*, *B. dubia* i *B. biguttata*) i jedan leptir (*Noctua variabilis*) opisani dva puta s različitim tekstom. Uz to, gotovo cijela je nomenklatura danas zastarjela.

Međutim, znanstvena je vrijednost djela neosporna. Prije svega, danas se Pilleru i Mitterpacheru priznaje autorstvo za tri roda kornjaša i to: *Denticollis* Pill./Mitt., 1783 (Elateridae), *Tenebroides* Pill./Mitt., 1783 (*Tenebroides* auct.) (Trogositidae prije Ostomidae) i *Corticeus* Pill./Mitt., 1783 (Tenebrionidae). Nadalje, oni su i neke vrste prvi put opisali, pa se one i danas tako nazivaju, iako je većina njih premještena u drugi rod. To su kornjaši: *Harpalus flavescens* (Pill./Mitt., 1783) i *Abax parallelepipedus* (Pill./Mitt., 1783) (Carabidae), *Denticollis rubens* Pill./Mitt., 1783 (Elateridae), *Hylochaes dubius* (Pill./Mitt., 1783) (Eucnemidae), *Acmaeoderella flavofasciata* (Pill./Mitt., 1783) (Buprestidae), *Endophloeus markovichianus* (Pill./Mitt., 1783) (Colydiidae), *Tipnus unicolor* (Pill./Mitt., 1783) (Ptinidae), *Corticeus* (nec *Hypophloeus*) *unicolor* Pill./Mitt., 1783, *Diaclina testudinea* (Pill./Mitt., 1783), *Uloma rufa* (Pill./Mitt., 1783) i *Enoplopus velikensis* (Pill., 1783) (Tenebrionidae), a od leptira *Euchalcis variabilis* (Pill., 1783) opisana kao *Phalaena noctua variabilis* (Noctuidae) i neke druge.

Nadalje, oni su opisali nekoliko već poznatih taksona kojima je do danas ostalo nepromijenjeno ime roda i vrste: *Cicindela germanica* L., 1758 i *C. campestris* L., 1758, (Cicindelidae) te *Leptura sanguinolenta* L., 1761 i *L. dubia* Scop., 1763 (Cerambycidae).

Zatim, opisane su vrste koje su također bile ustanovljene već prije, pa se - po principu prioriteta -

vode pod najstarijim imenom vrste, ali su premještene u drugi rod. Navodim najvažnije primjere kornjaša (s izvornim nazivom roda kao sinonimom): *Phosphuga atrata* (L., 1758) (*Silpha atrata*), *Oecoeptoma thoracica* (L., 1758) (*S. thoracica*), *Xylodrepa quadrimaculata* (Scop., 1772, nec L.) (*S. quadripunctata*), *Thanatophilus rugosus* (L., 1758) (*S. rugosa*) (Silphidae), *Dendrophilus pygmaeus* (L., 1758) (*Hister pygmaeus*) (Histeridae), *Aphodius rufipes* (L., 1758) (*Scarabaeus rufipes*), *Anomala dubia* (Scop., 1763, var. *aenea* de Geer, 1774) (*S. aeneus*), *Onthophagus ovatus* (L., 1767) (*S. ovatus*) (Scarabaeidae), *Platycerus caraboides* (L., 1758) (*Lucanus caraboides*) (Lucanidae), *Prionus coriarius* (L., 1758) (*Cerambyx coriarius*), *Rosalia alpina* (L., 1758) (*C. alpinus*), *Dorcatypus tristis* (L., 1767) (*C. tristis*), *Saperda scalaris* (L., 1758) (*C. scalaris*), *Pogonocherus fasciculatus* (de Geer, 1775) (*C. fasciculatus*), *Leptura bipunctata* (F., 1781) (*C. bipunctatus*), *Strangalia melanura* (L., 1758) (*Leptura melanura*), *Clytus arietis* (L., 1758) (*L. arietis*), *Phymatodes testaceus* (L., 1758, ab. *praeustus* F., 1781) (*L. praeustus*) i *Phytoecia caerulea* (Scop., 1772) (*Necydalis caerulea*) (Cerambycidae).

Ima i onih vrsta koje su također bile prije opisane pod drugim imenom, a premještene su i u drugi rod, pa su oba izvorna naziva postali sinonimi (navedeni su u zagradi): *Cerocoma schaefferi* (L., 1758) (*Meloides adamovichiana*) (Meloidae), *Aphodius fossor* (L., 1758) (*Scarabaeus triangulum*) (Scarabaeidae), *Exosoma lusitanica* (L., 1767) (*Cerambyx subpilosus*) i *Phymatodes alni* (L., 1767) (*Leptura biarcuata*) (Cerambycidae).

Navodim i nekoliko primjera za leptire (s izvornim nazivima, danas sinonimima): *Limenitis camilla* (L., 1764) (*Papilio camilla*), *Chazara briseis* (L., 1764) (*P. briseis*), *Hypparchia semele* (L., 1758) (*P. semele*), *H. fagi* (Scop., 1763) (*P. hermione*) i *Hypodryas maturna* (L., 1758) (*P. maturna*), sve Nymphalidae, *Arctia villica* (L., 1758) (*Bombyx villica*) Arctiidae, *Pechipogo strigilata* (L., 1758) (*Pyralis barbalis*), Noctuidae i *Thyatira batis* (L., 1758) (*Phalaena noctua Batis*), Drepanidae.

To su samo neki primjeri, dok bi za cjelokupni prikaz svih kukaca bila potrebna posebna studija. To se odnosi i na neka pogrešna navođenja vrsta i druge omaške. Tako npr. postojanje vrste *Scarabaeus sacer* L. (str. 32 izvornika, u prijevodu sveti kotrljan - poznat i kao sveti skarabej) kao jedne od najčešćih vrsta u Slavoniji je uopće isključeno kao mogućnost. Naime, prema R. MIKŠTČU (1958) s područja bivše Jugoslavije pouzdan je samo jedan nalaz te sredozemne i srednjooazijske vrste (iz Crne Gore), a P. NOVAK (1952) tu vrstu uopće ne navodi za Dalmaciju. Nadalje, u izvorniku (str. 86) za *Denticollis bicolor* je sigurno krivo navedena Tab. VIII. fig. 17. (koja ne postoji), a trebalo bi - barem prema slici - biti fig. 15., itd.

Nekoliko je riječi posvećeno svilarstvu, koje je uvedeno 1761. god., te pčelarstvu. Opise ptica i biljaka nisam razmatrao.

Što se tiče „odgovarajućih naziva na hrvatskom jeziku“, tu je - smatram - učinjeno više različitih pogrešaka uporno nastojeći sva znanstvena imena kukaca prevesti na hrvatski. Prije svega, kod „prevođenja“ autora taksona. Tako je npr. kod vrste *Scarabaeus rufipes* Scopoli, autor taksona preveden kao Skopolov (što i s gramatičke strane kao pridjev ne bi bilo ispravno, nego Skopolijev), a to se kod navođenja vrsta uopće ne prevodi. Osim toga, ime se autora taksona ne piše fonetski nego izvorno, tj. ne piše se Skopoli nego Scopoli. A da se ne radi o slučajnoj pogreški vidi se po tome što se pridjev Skopolov pojavljuje dvadesetak puta. Međutim, ni u tome se nije uvijek dosljedno postupalo, pa je negdje ostalo Skopoli, kao i Linné, de Geer, Fabricius, Esper, ali ima i Linnéjev, Müllerov, Fabricijev ...

Sama imena kukaca prevedena na hrvatski jezik su svojevrsan pokušaj prevođenja znanstvenih imena koji je doveo do miješanja pojmova, mjestimično i do potpune zbrke. Tako su npr. kornjaši iz roda *Buprestis* prevedeni kao metulji (str. 49, 51), a samo malo dalje (str. 53, 55) leptiri iz roda *Papilio* također su prevedeni kao metulji, a jednom se to događa čak i na istoj stranici (85). Ili, obratno: dvije vrste iz roda *Leptura* (Curculionidae) prevedene su kao leptiri, a odmah iza njih sljedeće dvije vrste iz istog roda kao kornjaši (str. 49). Kukac "meloe vesicatoria" preveden je jednom kao "mjehurasti meloj" (str. 43) te drugi put kao "majak koji proizvodi mjehuriće" (str. 51), a to je zapravo vrsta *Lytta vesicatoria* iz porodice Meloidae, za koju kod nas odavno postoji hrvatski naziv „babak zeleni“ ili „španjolska muha“ (koja to nije!) (K. FRANEK 1929, Leksikon Minerva 1936., Ž. KOVAČEVIĆ u sve tri knjige svoje Primijenjene entomologije 1950, 1952, 1956. i dr.), dok je u prijevodu sam naziv „babak“ korišten za vrste iz roda *Cantharis* iz sistematski dosta udaljene porodice Cantharidae (str. 135). Rod *Silpha* preveden je kao rovac, što danas označava rod *Gryllotalpa*.

No, treba istaknuti da ima i dobrih hrvatskih naziva kukaca u današnjoj upotrebi: kotrljan (*Scarabaeus*), jelenak (*Lucanus*), krijesnica (*Lampyrus*), mračnjak (*Tenebrio*), strizibuba (*Cerambyx*), trčak (*Carabus*), cvrčak zeleni (*Cicada viridis*), međutim *Cicada dubia* ne može biti „cvrčak dvojni“, nego valjda dvojbni (ako se već željelo sve prevesti), a to su dva sasvim različita pojma. Isto vrijedi i za *Leptura dubia*, dok je *Buprestis dubia* jednom preveden kao „metulj dvojni“ (str. 51), a drugi put kao „sumnjivi metulj“ (str. 135).

Šteta je što je takvim prevođenjem naziva vrsta umanjena vrijednost ovog hvalevrijednog pothvata, pa već spomenuta činjenica da je uz prijevod objavljen i cjeloviti latinski tekst spašava situaciju, tako da

čitatelj uvidom u izvorni tekst može točno ili neki put barem približno ustanoviti o kojoj se vrsti radi, a to samo po „metuljima, bapcima“ i slično sigurno ne bi mogao bez znanstvenih imena.

Brojne bilješke na kraju knjige pridonose boljem objašnjenju nekih osoba, mjesta i drugih pojmova koji se u djelu spominju. Posebnu vrijednost knjizi daje dodatak o životopisima M. Pillera (Graz, 1733 - Budim, 1788) i Lj. Mitterpachera (Bilje*, 1734 - Pešta, 1814) s popisom njihovih djela i literaturom o njima, koje je na zavidnoj visini obradila Snježana PAUŠEKBAŽDAR

Bez obzira na iznijete zamjerke, pojava prijevoda ovog djela značajan je događaj u našoj stručnoj literaturi, osobito prirodoslovnoj i prilog je poznavanju naših najstarijih prilika uopće. Uz već postojeći prijevod klasičnog FORTISOVA djela „Viaggio in Dalmazia“, Venezia, 1774., kao „Put po Dalmaciji“ od Mate MARASA, Zagreb, 1984., kao prvog prirodoslovnog putopisa po Dalmaciji, ovaj prijevod ima takvo značenje za sjevernu Hrvatsku, tj. Slavoniju utoliko veće jer M. Piller i Lj. Mitterpacher opisuju znatno veći broj kukaca i drugih životinja i biljaka od FORTISA

Prijevod knjige bio je u postavi izložbe "Znanost u Hrvata" u Zagrebu od lipnja do studenog 1996. godine.

B. Britvec, Zagreb

Dodatak prethodnom osvrtu

Kao jedan od recenzenata koji je prije skoro 10 godina na zahtjev Akademije imao na ocjeni spomenuto djelo u izvorniku i u prijevodu, želim i ovdje naglasiti da je to djelo u kojem su prvi put iznijeti znanstveni podaci o kukcima Slavonije. Iz djela je vidljivo da su oba autora pratili i poznavali tadašnju znanstvenu literaturu kao što je općenito vrijedno 10. izdanje Linnéova "Systema naturae" iz 1758. god., Scopolijeva "Entomologia Carniolica" iz 1763. god., djelo Schiffermüllera iz 1775. god. te rane publikacije E. J. C. Espera do 1780. god.

Ipak, uz napomenu da se autori nisu držali sistematskog redoslijeda kukaca, treba dodati da se među kornjašima našla i jedna vrsta posve različitih tulara *Phryganea luctuosa* (Trichoptera) (str. 85. izvornika, odnosno str. 103. prijevoda), prevedeno kao vodeni "moljac" - žalostan.

U originalu se kao mjera za veličinu kukaca upotrebljava 1 linea kao jedinica dužine, a u prijevodu se na str. 190. navodi: crta = 2,2 mm. Prema mjerenjima recenzenta pojedinih slika kukaca na tablama ta je mjera jako različita, između 2-7 mm. Ta bi se razlika mogla protumačiti različitim povećanjem pojedinih slika, ali to nije nigdje spomenuto, što je znanstveni propust originala, odnosno kao da se to u ono doba samo po sebi razumjevalo. Tako je Fig. 2. na tabli VII. možda tri puta povećana, što bi se podudaralo s jako velikim čekinjama na nogama toga kukca, a koje se na drugim slikama ne vide. No, to je trebalo biti spomenuto u prijevodu.

Tada predloženi prijevod bio je uglavnom vrlo dobar. On nije sadržavao prijevode na hrvatski znanstvenih imena biljaka i kukaca za razliku od nepotrebnih prijevoda u knjizi objavljenj 1995. godine.

Glavni prigovor prijevodu je prevođenje polatinjenih znanstvenih imena vrsta, jer su ta imena upravo zato uvedena da se ne prevode nego da ih cijeli svijet, ljudi svih jezika, mogu upotrebljavati. Gdje je prevoditelj ili njegov pomoćnik ikada vidio da se prevodi značenje znanstvenih imena, kao na pr. *Catocala* (izvorno *Phalaena*) *sponsa* = zaručena, *nupta* = oženjena, *pacta* = obećana (str. 55) itd., a nije mu, međutim poznato ime "grbice" za Geometridae?

No, više je nego nezgrapna uporaba slovenske riječi metulj za hrvatsku leptir! Latinsko ime *Papilio*, koje je uveo Linné, označavalo je tadašnji rod svih danjih leptira (srodno francuskome "papillon"), slično kao što engleska riječ "butterfly" označava samo danje leptire, dok su svi noćni leptiri "moths = moljci". Osim toga, kao što je već rečeno, riječ metulj nije upotrebljena samo za leptire nego također i za rod kornjaša *Buprestis* = krasnik, što je neoprostivo za tako pohvalno djelo.

Na kraju još samo tri kratke primjedbe: 1) zašto su na str. 151. imenu Kessemayer dodana dva slova I: Kesselmayler?, 2) *Verbascum blattariae* nije trputac nego divizma, a trputac je *Plantago major* i *P. media* (str. 154), 3) na str. 155. opaska 83 treba biti 84.

Z. Lorković, Zagreb

* U pripremi za tisak prikaza KURIR-ove entomološke bibliografije Hrvatske (Beč, 1944), sam je autor bibliografije pregledao i dopunio moj rukopis (sačuvan primjerak) s dragocjenim podacima, najviše s biografskim te je kao mjesto rođenja L. Mitterpachera označio Bóly, mjesto u mađarskoj Baranji. Vidi: Acta entomol. Jugosl., Vol. 20. 1984. 122-126.